ПРИПИСКИ И ПРЕДИСЛОВИЯ ОТ СИМЕОНОВАТА ЕПОХА - ОПИТ ЗА ДИФЕРЕНЦИАЦИЯ

Десислава Иванова (Шумен)

В "маргиналното пространство" на медиевистиката паратекстовете поставят разнообразни и интересни въпроси, които са от огромно значение за изследователската практика. Най-важни от тях са **приписките и предисловията.** Тяхната понятийна употреба е проблематична. Терминологични объркванията се наблюдават най-често при изследването на по-късните паратекстове. На практика българската медиевистика все още няма ясна представа за жанровата (или въобще за принципната) диференцираност на посочените понятия - "приписка" и "предисловие". Обикновено те битуват като "термини - синоними". Значение на понятието *'термин',* както е известно, е "предел", "граница"[1] и зад него стоят изискванията за точност, определеност и конкретизация на назоваваното явление. По тази причина тук ще бъде направен опит да се изведат признаците, които обединяват и разграничават посочените паратекстове. Така те ще могат да се използват именно като термини (а не като синоними), обозначаващи определен жанр.

Ясно е, че за да се отделят жанрово предисловията от приписките или - обратно - да се докаже тяхното значение на термини, номиниращи едно и също явление, е необходимо да се съпоставят помежду си. Адекватен начин за такава съпоставка между маргиналните текстове е те да се анализират в рамките на една историческа епоха. Аргументите за това са следните:

1. ясно се ограничава кръгът на наблюдение (това улеснява и анализа);

2. съпоставката е по-обективна и реална, защото се отнася до конкретна историческа и културна епоха, тъй като маргиналните текстове, създадени в конкретен период, носят характеристики, определени от канона и от модела на писане, типични за съответната епоха (в този смисъл би било некоректно например да се съпоставят текстове на приписки от X век с текстове на предисловия от XV век.) Изследването на маргиналиите в определена епоха ще даде понятие и за жанровото съзнание на книжовниците.

Предмет на изследване в случая са текстове, които са датирани от края на IX - началото на X век, а именно: **прологът** към Шестоднев на Йоан Екзарх, **прологът** към Небеса на Йоан Екзарх, **прилогът** към сборник Златоструй, **предисловието** към Учителното евангелие на

[1] Речник на чуждите думи в българския език. София, 1982, с. 851.

Константин Преславски, **приписката** на Тудор Доксов към Четири слова против арианите, **приписката** на презвитер Григорий и **приписката** на Константин към словата на Кирил Йерусалимски.

Двата текста, които предхождат Шестоднев и Небеса, са наречени **пролози** от самия Йоан Екзарх.

Предисловието към Учителното евангелие, преведено от Константин Преславски също носи названието "***Прологъ о Христѣ***".

Вероятно думата **пролог** е възникнала на славянска почва чрез заемане на гръцката представка pro-, която има две значения - за място - '*отпред*' и за време - '*преди*' и гръцката дума logoς, на която едно от многото значения е '*слово, реч, говорене, дума*'.[2] Двете отделни значения отпращат към по-общото '*предисловие*' или '*предговор*'.

Текстът, който съпровожда словата към сборника Златоструй, самият Симеон нарича "прилог": "**прилогъ самого хр̃столюбиваго цр҃а Сѥмиѡна**"[3]. В "Slovník jazyka staroslovënskeho" едно от значенията на старобългарската дума **прилогъ** е "прибавка"[4], т.е. допълнение към основния текст.

Коментираните текстове биха могли да се означат с общия термин *предисловие* като синоним на *предговор, увод* или на *пролог*. Тази им същност налага и тяхното място в книгата, което е подсказано и от самото наименование - предисловия. Те са непосредствено преди текста на ръкописа, в който са поместени, докато приписките в конкретните случаи са в края на основния текст в книгата. От тази гледна точка може да бъде изведена първата разлика между посочените приписки и предисловия - мястото на предисловията в пространството на книгата е в началото, докато приписките са в края на текста.

Що се отнася до текстовете на Тудор Доксов, на Константин и на презвитер Григорий, те са класифицирани като **приписки**, тъй като по формални, съдържателни и функционални белези отговарят на дефиницията за **приписка**[5], изведена в едно друго изследавне. И трите текста напълно покриват изискванията, представени в тази дефиниция, а именно: 1. нямат съдържателна връзка с основния текст; 2. дават информация за обстоятелства, свързани по някакъв начин със

---

[2] ***Старогръцко български речник***. София, 1943, съответно с. 678 и с. 475.

[3] Цитатът е по ***П. Димитров.*** Около предисловието и названието на "Златорструй" - В: Език и литература, С., 1980, № 2, с. 18 - 28.

[4] Slovník jazyka staroslovënskeho. Lexicon linguae palaeoslovenicae. Praha, 1975, №29 (**приближеникъ – приѣхаждати**), с. 283.

[5] ***Иванова, Д.*** Елементи на приписката. - В: Маргиналии. Книга I. Шумен, 1999, с. 49.

създаването на този текст; 3. съставени са от създателите на основния текст.

В текстовете на приписките и на предисловията биха могли да се открояят някои общи моменти. Първият акцент трябва да бъде поставен върху авторовото отношение към адресата. Т. е. като първи пункт на съпоставката би могло да бъде изведено отношението **автор-читател /** респ. **слушател.**

В едно свое изследване, чийто обект са староруските предисловия от XI - XII век[6], А. С. Дьомин определя три постоянни, специфични теми в предисловията - *преките обръщения към читатели и слушатели; разсъждения за значението на четенето; пояснения за основния текст*[7]. Първата от тези теми - обръщенията към читатели или слушатели, е в пряка връзка с посоченото отношение **автор/читател**. Тази тема би могла да се отнесе към разглежданите текстове и да се проследят общите и различните места.

П*реките обръщения към читатели и/или слушатели* са засвидетелствани в трите предисловия - към Шестоднев, Небеса и към Учителното евангелие, по следния начин:

Шестоднев	**Небеса**	**Учително евангелие**
... мои кнѧже• слав⌐ ныи Сѷмєѡнє хс̑олюбчє.... ... си же слове⌐ са шєсть• господи мои ...	... да никакоже, братыа, не zaziранитє... ... молю же вы почитающиѧ книгыи сиа молитї бг̑а ...	...Добро єсть оубо братїє ... ...и всѧ же братїа моѧ шц̑и и снѡвє хѡтящїи пооучѧти сѧ• ... сего ради азъ оумаленьныи Константинъ оубѣженъ бывъ на сє• твоими прошенїи братє Наоуме.

В Шестоднев обръщението на автора е към владетеля, за когото е съставен сборникът, т. е. авторовият дискурс е насочен към съвременен нему читател или слушател. Отношението автор - съвременен читател е проявено и в другите две предисловия - към

[6] ***Демин, А. С.*** Древнерусские рукописные книжные предисловия XI - XII вв. (на пути к массовому адресату) - В: - Тематика и стилистика предисловий и послесловий. Москва, 1981, с. 12 - 26.

[7] ***Демин, А. С.*** Древнерусские ..., с. 14.

Небеса и към Учителното евангелие. Показателно в случая е обръщението "братя", което предполага осъществяване на контакт между автора и четящите или слушащите го (миряни и монаси). Основната цел е да бъде провокирано първоначалното читателско/слушателско внимание към книгата. В предисловието към Учителното евангелие Константин се обръща и към Наум - този, по чиято заръка е изпълнено делото. И тук може да се наблюдава същият контакт между автора и негов съвременник. Това обръщение към Наум в предисловието напомня за епистолографията, което доказва твърдението, че в предисловията отношението "автор" - "читател" би могло да се конкретизира като отношение "**автор - съвременник**".

Установяването на контакт между автор и съвременна аудитория, наблюдавано в предисловията, не е засвидетелствано в приписките на Тудор Доксов, на Константин и на презвитер Григорий. Интерес в случая представлява фактът, че авторовият дискурс тук е насочен към бъдещите поколения, към тези, които предстои да прочетат книгата. Обръщението тук е "скрито", не е заявено, няма специална дума, която да функционира като обръщение или като контактен елемент. Целите текстове звучат като своеобразни "послания" към бъдещето - да се помни, да не са забравя. Така може да се обясни присъствието на историческите реалии в приписката на Тудор Доксов - указани са точни години (на превода, направен от еп. Константин и на преписа, направен от Докс, на кръщението на княз Борис) и значими събития, свързани с тези години (построената златна църква, смъртта на княз Борис). Според автора от X век не е необходимо да се "припомнят" на съвременника тези факти, които са всъщност важна част от неговия живот и не биха могли да бъдат забравени. Ако приписките са отправени към тази, съвременна на автора аудитория, би било излишно да се отделя място в текстовете им на името на владетеля, още повече когато то е написано по следния начин: "**при к҃нѧзи блъгарстѣ҇м҃ Сѷмеонѣ сн҃ѣ Бориши**.", което е равно на "по времето на ..." Този цитат, взет от приписката на презвитер Григорий, веднага може да бъде съпоставен с "**мои кнѧже• славныи Сѷ̆меѡнѣ хр҃олюбче...**" от пролога към Шестоднева. За разлика от приписките, обръщението към владетеля, отправено от Йоан Екзарх е с определена емоционална украска - на преден план е изтъкването на особеното място, което царят заема в културния живот на епохата, представен е като важна, значима фигура, която заслужава да бъде възхвалена и в чест на която се създава книгата.

В приписката на презвитер Григорий акцентът е върху владетелските имена като маркери за историческото време. Целта е да остане записана и да се съхрани точната историческа реалност, в която книгата е създадена и е битувала.

Ако паратекстовете на Тудор Доксов и на Григорий се сравнят с текста на приписката към катехизите на Кирил Йерусалимски, написана от Константин, ще се установи, че последната не съдържа обръщения към четящите или слушащите. От съдържанието ѝ може да се заключи, че нейното написване е свързано отново с идеята да бъде упоменато и запаметено завършването на ръкописа - един значим, важен факт трябва да бъде "запечатан", "да се знае", което отново връща към тезата, че информацията, която съхраняват в себе си текстовете на приписките, се отнася най-вече до историята и обстоятелствата около създаването на ръкописа.

Като следващ пункт на съпоставката между двата типа паратекстове може да се изведе отношението **автор - книга (автор - основен текст)** и да се види как то присъства в представените примери. Приписките нямат съдържателна връзка с основния текст, т. е. не го допълват или коригират. При предисловията сведенията за основния текст присъстват, за да бъде осъществен първоначалният контакт с читателя, да бъде запозната аудиторията със следващия текст, който книгата представя.

В предисловията присъстват като елементи *разсъжденията за значението на четенето и пояснения за основния текст*[8]. В тази връзка цялото предисловие към Шестоднев дава отговор на въпроса защо е съставен сборникът и съответно защо трябва да бъде прочетен. Точно тук авторът дава и **поясненията си към основния текст**, предава сбито неговото съдържание (припомня съкратено шестте слова, включени в Шестоднева). По този начин предисловието формира първоначалното читателско/слушателско очакване за основния текст. Едновременно с това чрез него авторът се стреми да въздейства върху реципиента, да събуди интереса му, изтъквайки на преден план представата за човека като венец на божието творение: "**тачє разѹмѣвьшє• ιакожє нє иного никого жє цѣца• но тѣхъ• како сє нє имоуτ радовати и веселити сладєцιє и• к тому ноужⁿа тѣмь и сє помыслити• кацѣмь соутъ сами wбразомь сътворєни**".

Начинът, по който Йоан Екзарх подготвя читателското възприемане в предисловието към Небеса, е експилициран в призива му да се чете внимателно и с добра мисъл. Чрез тези наставления към читателите, чрез това напътствено авторово отношение е осъществена тук връзката автор - читатели.

И Константин Преславски в своето предисловие представя своите "пояснителни бележки" и обяснява на читателя в какво точно се е състояла неговата работа - превежда от гръцки на славянски и уточнява,

[8] ***Демин, А. С.*** Древнерусские . . ., с. 14.

че са преведени само тълкуванията към неделните евангелия. Акцентът, чрез който е провокирано читателското внимание, е в идеята, че нищо не става без волята божия и че Словото на Бога е в преведената от него книга: "**Добро есть оубо братїє всегда ѿ бг҃а начати и до бг҃а сконьчати**."; "**не зазрите ми ѡ семь дръзающи· но притецѣте и насладите сѧ слоуха ваша имоуще· зане не мое· се по того давшаго· и бесплоднымь мнѡгъ плѡ[ѧ], и негласнымь гл҃ати· и се ꙗвѣ есть ѿ него**."

В предисловието към Златоструй е заявено, че подборът на текстовете е направен за улеснение на читателя - избрано е най-значимото, най-ценното и не на последно място най-достъпното. Единствено в това предисловие присъства и е ясно заявен авторовият избор - "*ние избрахме малко от многото, и то ония от тях, които ни се харесаха*". Естествено е, като се има предвид авторитетната фигура на Симеон, присъствието на този елемент да не буди учудване. Въобще звученето на цялото предисловие към Златоструй, сравнено с другите, е твърде различно - личи самочувствието и величествената дистанцираност на автора му - нещо, което в другите предисловия е умело прикрито зад изобилието от библейски цитати или зад традиционната "формула на скромността", изразяваща се в омаловажаването на делото и личността на автора.

За разлика от предисловията от Симеоновата епоха, в приписките на презвитер Григорий, на Константин и на Тудор Доксов не се съдържат елементи, които да илюстрират отношението автор - читател/слушател чрез авторовите разсъждения за ползата от книгата, за значението от четенето. Това отсъствие още веднъж доказва авторовата дистанцираност от съвременния нему читател/слушател и подкрепя тезата, че мотивът за написването на приписката не е да бъде "презентирана" книгата и нейното съдържание, а да бъде съхранена по-скоро историята на нейното създаване.

Не би било редно да се изключва фактът, че приписката на презвитер Григорий също накратко дава представа за обема на книгата и за направения превод, но веднага следват историческите реалии - упоменати са името на владетеля, по времето на когото е извършен преводът. Същият модел следва и приписката на Тудор Доксов - посочва се името на книгата текста и цялото по-нататъшно съдържание отново дава историческа информация. Единствено епитетът след думата "книга" - **бл҃гочестныа,** говорят за авторитета на текста и за отношението на пишещия приписката към същия този текст.

На базата на наблюденията върху изведените отношения **автор - читател/слушател** и **автор - основен текст/книга**, могат да бъдат изведени следните разлики между двата типа маргинални текстове.

Връзката **автор - читател** в предисловията и приписките от Симеоновата епоха битува по различен начин. В първите е ясно заявена връзката автор-съвременник, а вторите я представят по логиката на летописните бележки - авторовият дискурс е отправен към бъдните поколения. Ясно заявено е желанието на автора на предисловието да създаде чрез текста си контакт с аудиторията, докато при приписките този стремеж не е реализиран (а и съзнателно не е търсен). Основната задача на предисловията е да бъде представена книгата, те подготвят за възприемането на текста в нея, затова и в подробни детайли в тях са включени въпроси, свързани с произхода на текста, с неговото авторство и съдържанието му. Задължителен елемент е мотивът, от който е воден авторът при създаването на книгата и тази част от текста на предисловията има по-емоционален характер. Акцентът е върху ползата от книгата и от нейното прочитане и върху идеята, че тя е източник на Божията премъдрост. В подкрепа на истинността на тази идея и като тенденция към засилване на въздействието върху адресата са многобройните библейски цитати и позоваванията на Свещеното писание в текстовете. Те липсват в приписките от IX-X век.

Според изброените аргументи **предисловията** могат да бъдат определени като текстове, които функционират като посредници между автора и съответната читателска или слушателска аудитория и едновременно с това между книгата и нейните ползватели.

В текстовете на **приписките** връзката е в посока автор - история на книгата/текста. Тяхното съдържание в по-силна или в по-слаба степен (но при всички случаи) е свързано с историята на създаването на основния текст (с историческите обстоятелства). От това се обуславят и мотивите за присъствието на един или друг елемент в приписките - напр. време на създаване, сведения за исторически личности или събития, име на автора и т. н., т.е. всеки един от елементите допълва, обогатява или пояснява историята на книгата. От тук идва и значимостта на текстовете на приписките за медиевисиката като извори, даващи сведения от първа ръка за епохата, авторството или въобще за историята на ръкописите.

NOTES AND FOREWORDS OF THE TIME OF TSAR SIMEON I: AN ATTEMPT AT DIFFERENTIATION

Desislava Ivanova

Summary

The author's attention focuses on two different types of marginalia - notes and forewords. The aim is to differentiate them on the basis of a comparison between particular texts dating from one and the same period (10th century). According to the conclusions made, the forewords can be defined as texts whose contents are connected with the main text of the manuscript, in which they are included and which function as mediators between the author and his audience of readers or listeners and, simultaneously, between the book and its users.

The texts of the notes, unlike these of the forewords, are connected to a different degree (but in all cases) with the creation history of the main text (the historical conditions) and thus they are not directly related to the main text of the particular manuscript. In medieval studies they function as sources providing first-hand evidence about the time, authorship and, generally, history of the manuscript.